

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

YUNUS ƏMRƏ İRSİ İNGİLİSDİLLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilisdilli ədəbiyyat)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Ruzanə Nemət qızı Süleymanova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Məmməd İrac oğlu Əliyev

Elmi məsləhətçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyli Əliheydər qızı Əliyeva

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Mahirə Tahir qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əzizə Qurban qızı Məmmədova

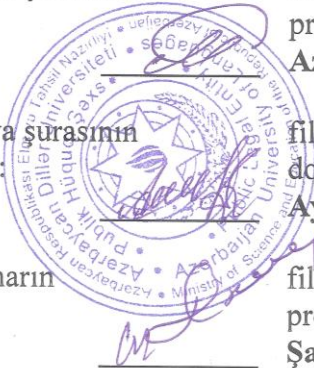
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Səadət Xalid qızı Abdurəhmanova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya elmləri doktoru, dosent
Aysel İlqar qızı Məmmədbəyli

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Şahin Həmid oğlu Xəlilli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Bəşəri sivilisasiyanın zəngin xəzinəsinə daxil olan Şərq-Qərb dəyərlərinin ən gözəl nümunələrinin üzə çıxarılması, araşdırılması, sonrakı çağlarda dünya əhəmiyyətli əsərlərin yaranmasına zəmin olması və biri-birinə qarşılıqlı təsiri məsələsinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti müstəqillik illərində ən çox diqqəti çəkən amildir. Böyük, əzəmətli bir tarixi yol keçən türk xalqlarının bütün dünya xalqları ilə mədəni və ədəbi əlaqələri bir çox sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyat və poeziyada da özünü göstərmişdir. Xüsusilə klassik irsə böyük marağın olması, bu dövr şairlərinin ədəbi nümunələrinin dünya xalqlarının dillərinə tərcümə edilməsi Qərb dünyasının Şərqə olan böyük marağının təzahürüdür. Bu baxımdan XIII əsrin böyük mütəəvvüf Türk şairi Yunus Əmrənin (1241-1320) ədəbi irsinin ingilisdilli qaynaqlarda öz əksini tapması, yaradıcılıq nümunələrinin ingilis dilinə tərcümə edilməsi, haqqında silsilə elmi məqalələrin yazılması klassik türk ədəbiyyatına marağın getdikcə artmasını göstərir. Yunus Əmrə poeziyasının ingilisdilli qaynaqlarda araşdırılması, dissertasiya mövzusu kimi işlənməsini aktual və zəruri edən ən başlıca cəhət bu sənətkarın zəngin irsinə ingilis tədqiqatçıların və tərcüməçilərinin böyük marağının olmasıdır. İngilis tədqiqatçıları, şərqşünasları təkcə Yunus Əmrə poeziyasını ingilis dilinə tərcümə etməklə kifayətlənməmiş, şairin İslam ədəbiyyatı tarixində oynadığı rolu, Şərq və Qərb dünyası, ümumbəşəri sivilisasiyalar arasında bir insanlıq körpüsü yaratdığını da vurğulamışlar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektı XIII yüzilliyin mütəfəkkir şairi, övliyası Yunus Əmrənin “Divan”ı, poeziyanın müxtəlif vəznlərdə yazılan poetik nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsi və bu tərcümələrin orijinala müqayisəli şəkildə təhlilidir. Tədqiqat işində Londonda çap olunan “A history of Ottoman Poetry” (“Osmanlı poeziyasının tarixi”) (1900) adlı altı cildlik əsərin birinci cildindən, İndiana Universitetində nəşr edilən Tələt Səid Halmanın tərtib etdiyi “Yunus Emre and His Mystical Poetry” (“Yunus Əmrə və onun mistik poeziyası”) (1991) məqalələr toplusundan, Paul Smitin “Yunus Emre – The Turkish Dervish”

(Selected Poems) (“Yunus Əmrə – Türk dərvişi”) (Seçilmiş şeirlər) əsərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti Yunus Əmrənin yaşadığı dövrün, mühitin başlıca cəhətləri, Türk-İngilis ədəbi əlaqələrinin tarixi və inkişaf mərhələlərinin əsas xüsusiyyətləri, klassik türk poeziyasının İngilisdilli qaynaqlarda müqayisəli şəkildə təhlilidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi böyük şair Yunus Əmrənin türk ədəbiyyatı tarixində oynadığı rolu göstərmək, müqayisəli təhlil metodunun ən başlıca prinsiplərinə əsasən Yunus Əmrə poeziyasının müxtəlif İngilisdilli mütərcimlər tərəfindən tərcümələrini üzə çıxarmaq, müqayisəli şəkildə oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməkdir. Buna rəğmən dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- Dissertasiya işi ilə bağlı yazılan məqalələri, monoqrafiya və digər materialları tədqiqata cəlb etmək;

- Yunus Əmrənin həyatı, yaşadığı dövr, mühitlə bağlı olan hadisələrə ümumi bir nəzər salmaq;

- İngilisdilli qaynaqlarda klassik türk poeziyası ilə bağlı olan elmi mülahizə və məlumatları təhlil edib dəyərləndirmək;

- Klassik Türk poeziyasının İngilis dilinə tərcümə yollarının müəyyənləşməsini konkret şəkildə göstərmək;

- İngilisdilli qaynaqlarda klassik türk poeziyası ilə bağlı olan məlumatlara nəzər salmaq və şərh etmək;

- Yunus Əmrənin müxtəlif janrlarda yazılan poetik incilərinin İngilis dilinə tərcümə üsulları və prinsiplərini üzə çıxarmaq;

- Klassik Türk poeziyasının inkişafında Yunus Əmrənin rolunu dəyərləndirmək.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işi tarixi-müqayisəli və analitik təhlil metodu əsas götürülərək, ədəbiyyatşünaslığın və tərcümə nəzəriyyəsinin elmi-nəzəri qənaətləri və həmçinin çağdaş ədəbi-estetik nəzəri baxışlar müstəvisində təhlil edilmişdir. Tədqiqat işində mövzu ilə bağlı zəngin materiallardan istifadə edilmiş, Yunus Əmrə ədəbi irsini təşkil edən “Divan”ı ilə bərabər digər əsərləri ilə də bağlı araşdırmalar tədqiqata cəlb edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Yunus Əmrənin poetik irsinin ingilis dilinə tərcüməsi ilə Türk-İngilis ədəbi əlaqələrinin inkişafında mühüm rolunu oynayan amillər önə çəkilir;

- Türk-İngilis ədəbi əlaqələrinin inkişafında əvəzsiz rolunu oynayan tədqiqatçıların, mütərcimlərin həyat və yaradıcılıq yolu izlənilir;

- Yunus Əmrə poeziyasından ingilis dilinə tərcümə edilmiş şeir nümunələrinin mətn xüsusiyyətləri göstərilir;

- Tədqiqatda Yunus Əmrə poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsində istifadə edilən tərcümə prinsiplərinə nəzər salınır, mütərcimlərin tərcümə metodları göstərilir və dəyərləndirilir;

- Dissertasiya işində qoyulan problemlərin həllində istifadə edilən ədəbi nümunələrin müxtəlif çap variantları müqayisə edilir, ədəbiyyatşünaslıq üçün qəbul edilmiş variant əsas götürülür və araşdırılır;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın başlıca elmi yeniliyi çağdaş dövrümüzədək Yunus Əmrə poeziyasının ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda sistemli şəkildə öyrənilməsinə həsr edilən ilk elmi tədqiqat işi olmasıdır.

- Burada həmçinin böyük mütəəvvüf şair Yunus Əmrə ədəbi irsinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi ilə bağlı yazılan tədqiqat işlərinin, o cümlədən Əmin Abid, Salman Mümtaz, Bəkir Nəbiyev, Azadə Rüstəmov, xüsusilə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında şairin yaradıcılığını geniş tədqiq edən professor Məmməd Əliyev, Xuraman Hümətova və digər tədqiqatçıların araşdırmaları nəzərdən keçirilərək bu əsərlərin geniş təsnifatı verilir;

- Tədqiqat işində Yunus Əmrə ədəbi irsinin araşdırıcılarından olan E.C.V.Gibbin, Eduard Braunun, Paul Smit, Talat Səid Halman, Annamariya Şimmel, Andreas Tietze, Con R.Valş, Con Kinqslı, V.S.Mervin, Mehmet Kaplan, İlhan Başgöz və digər istedadlı şərqşünas alim və tərcüməçilərin Yunus Əmrə ilə bağlı araşdırmaları nəzərdən keçirilir, onların tərcümələri orijinala müqayisə edilərək bu tərcümələrə elmi əsaslarla münasibət bildirilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya son dövrlərdə ədəbiyyatşünaslıqda böyük əhəmiyyət kəsb edən qarşılıqlı

ədəbi əlaqələrin inkişafı üçün elmi-nəzəri bazanın möhkəmlənməsinə xidmət edə bilər. Bu tədqiqat işi klassik türk poeziyasının Qərb aləmində öyrənilməsində qarşıya çıxan çətinliyin aradan qaldırılmasına yönəldilən bir cəhddir. Həmçinin klassik Türk və Azərbaycan poeziyasının ingilisdilli qaynaqlarda tədqiqi ilə bağlı məşğul olan alimlər, ədəbiyyatşünaslar, müəllimlər, eləcə də tələbələr bir mənbə kimi bu tədqiqat işindən yararlanırlar.

Aprobasiyası və tərtibi. Tədqiqat işinin məzmununu əhatə edən əsas tezis və məqalələr Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi müxtəlif ədəbi-elmi məcmuələrində, xarici ölkələrin nüfuzlu nəşrlərində işıq üzünə çıxmış, Beynəlxalq və Respublika konfranslarında məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 4 səhifə 6938 işarə, I fəsil 33 səhifə, 57727 işarə, II fəsil 42 səhifə, 62600 işarə, III fəsil 59 səhifə 74788 işarə, nəticə hissəsi 2 səhifə, 3197 işarədir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 205250 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilir, tədqiqatın obyektini və predmetini, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, tədqiqat metodları, elmi yeniliyi, habelə müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar açıqlanır, eləcə də dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası və quruluşu haqqında elmi məlumat diqqətə çatdırılır.

Dissertasiyanın “**Yunus Əmrənin dövrü, mühiti və həyatı**” adlanan **I fəsil** iki paragrafdan ibarətdir. “**Yunus Əmrənin yaşadığı dövrün başlıca xüsusiyyətləri**” adlanan birinci paragrafda XIII yüzilliyin böyük mütəəvvüf şairi Yunus Əmrənin (1241-1320) Türk

dilinin və ədəbiyyatının inkişafında böyük rolundan söz açılır, bu dünya şöhrətli şairin Türk dilinin yad ünsürlərdən təmizlənməsində, sadələşməsində və dilin canlı xalq dilinə yaxınlaşmasında əvəzsiz xidməti olduğu vurğulanır. Qeyd olunur ki, onun sadə və aydın türk dilində yazdığı şeirlər, poetik nümunələr dillər əzbəri olmuş, ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək müəyyən dəyişikliklərə uğrasa da, çağdaş dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Böyük sənət ustasının poeziyası türk insanlığını birliyə, sülhə, dostluğa, qardaşlığa səsləyən şeirlərdir. Bu poeziyada dini ayrılıq, milli ayrı-seçkilik yoxdur. Bu şeirlər insanları qardaşlığa səsləyən bir poeziyadır. Deməli, XIII yüzilyin möhtəşəm şairi – övliyası Yunus Əmrə tolerant bir şair olmuş, ölümündən səkkiz əsr keçməsinə baxmayaraq, şeirləri hələ də insanların qəlbinə təsir edərək öz gücünü itirməmişdir. Bu gün də onun şeirləri dünya xalqlarının dilinə tərcümə edilərək ölməz şairə sevgi və məhəbbət gətirməkdə davam edir.

XIII yüzilliyin övliya şairi Yunus Əmrənin Anadolunun hansı bölgəsində anadan olması haqqında məlumatımız yoxdur. Məlum olduğu kimi bu Türk övliyasının Anadolunun on dörd bölgəsində məzarı və məqamı insanlar tərəfindən ziyarətgah kimi inşa edilib.

Azərbaycanın Qax rayonunda Yunus Əmrənin və onun müəllimi olmuş Tapdıq Babanın məzarının olması da elmə məlumdur. Hər iki böyük sufi şairin məzarının xalq tərəfindən ziyarətgah kimi tanınması bu övliyalara olan sevgini göstərir. Bəzi mənbələr Yunus Əmrənin 1241-cı ildə Anadolunun Sakariya bölgəsində anadan olduğunu yazırlar. Şairin doğulduğu yer dəqiq məlum olmadığı üçün onun Sarıköydə, Karamanda, Lumnidə, Sakariyada, Aksarayda, Əskişəhər, Azərbaycanda və s. kimi yerlərdə anadan olması haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Adı çəkilən bu ərazilərdə təkcə Yunus Əmrənin, Tapdıq Əmrənin deyil, bir çox Türk övliyalarının məqam və məzarları da var.

Şairin “Divan”ından onun ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsindən başqa, nücum, fiqh, Qurani-Kərimi və ilahi elmləri bildiyi görünür. Deməli, Yunus mükəmməl təhsil görmüş və dövrünün elmlərindən də xəbərdar olmuşdur. Bu böyük sənətkarın “Divan”ı ilə ətraflı tanış olanda görürük ki, o, Qurani-Kərimin surə və ayələrini, peyğəmbərlərlə bağlı rəvayətləri dərinləndirən bilmiş,

onlardan şeirlərində istifadə etmişdir. Şair Qurani-Kərimin hafizi olmuşdur. Bütün bunları şairin “Divan”ında görmək mümkündür.

Araşdırmalarda şairin 80 il ömür sürdüyü qeyd olunur. Böyük kəramət əhli olan şair 1320-ci ildə vəfat etmişdir.

“Yunus Əmrə irsinin ingilisdilli qaynaqlarda araşdırılması” adlı ikinci paraqrafda göstərilir ki, XIII yüzilliyin böyük Türk şairi və övliyası Yunus Əmrənin yaradıcılığı həmişə dünya mütəfəkkirlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Şairin yaradıcılığı öz zamanında və özündən sonra bir çox pərəstişkarları və katiblər tərəfindən üzü köçürülərək başqa-başqa ərazilərə yayılmışdır. Bu böyük şairin yaradıcılığı həmişə Avropa xalqları arasında maraq doğurmuş və şeirləri müxtəlif xalqların dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Türk klassiklərinin yaradıcılığının Avropaya yayılmasında türkoloq alim, şotland əsilli Elias Con Vilkonson Gibbin böyük xidmətləri olmuşdur.

Elyas Con Gibbin qələmindən çıxan və həyatını bütövlükdə həsr etmiş olduğu “Osmanlı poeziyasının tarixi” (“A History of Ottoman poetry”) adlı altı cildlik əsərinin bir bölümü Cəlaləddin Rumudən başlayaraq Ziya Paşaya qədər olan 500 illik zamanı özündə əks etdirir. Bu möhtəşəm əsərlərdə şərqsünas Azərbaycan şairlərindən Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi və Məhəmməd Füzuli haqqında geniş, dəyərli məlumatlar vermiş, eyni zamanda poetik incilərindən də tərcümələr etmişdir. Gibb “Osmanlı poeziyasının tarixi” (“A History of Ottoman poetry”) kitabı ilə Avropalılara türk və Azərbaycan klassikləri haqqında ilk və geniş məlumat verən şərqsünasdır. Özünün də dediyi kimi “Osmanlı poeziyasının tarixi” əsəri ilə o, *“Türk dilində müxtəlif dövrlərdə yaşayan şairlərin həyatından və əsərlərindən bəhs edən alman şərqsünası Hammer Purqştalın işini tamamlamışdır”*¹.

E.C.V.Gibb “Osmanlı poeziyasının tarixi” əsərinin birinci cildində Yunus Əmrəylə bağlı geniş məlumat verir. Tədqiqatçının məlumatına görə Yunus Əmrənin yaşayıb-yaratdığı dövr Anadoluda Səlcuq hakimiyyətinin sonuna təsadüf edir. Bu dövrdə xalq arasında sufi kimi tanınan dərviş Yunus da var idi. Az da olsa oxuyub

¹ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.VI.

yazmağı bacaran bu şəxs sadə xalq arasında böyük hörmət və nüfuza sahib idi. Gibb sonralar qeyd edirdi ki, Aşıq Çələbi də təskirəsində şair haqqında az da olsa məlumat vermiş, onun böyük hikmət əhli və söz sahibi olduğundan bəhs etmişdir.

Yunus Əmrə haqqında məlumat verən təzkirəçilərdən biri də Taşköprülüzadə olmuşdur. Gibb də göstərir ki, Taşköprülüzadə özünün “Şakayikin-Numaniyyə” əsərində Yunusdan bəhs etmişdir. Həm Taşköprülüzadə, həm də Gibb kitablarında göstərirlər ki, Yunus Əmrə uzun müddət Tapdıq Əmrənin dərğahında çalışmışdır. Gibbin kitabında qeyd olunur ki, nə Taşköprülüzadənin, nə də Əlinin təzkirəsində Yunus Əmrə haqqında verilən məlumatlarda tarix göstərilir.

Müəllif onu da qeyd edir ki, təzkirəçilərin heç biri Yunus Əmrə və Tapdıq Babanın hansı tarixi dövrdə yaşaması, o dövəndə hansı hökmdarın hakimiyyətdə olması, bu şəxslərin kimlərin əhatəsində yaşayıb-yaratmaları haqqında məlumat vermirlər. Bəzi tədqiqatçılar şairin “Risalətün-Nüşiiyyə” adlı didaktik əsərindən çıxış edərək şairin İldırım Bayazid dönəmində (1390-1403) yaşadığını qeyd edir. Gibb əsərində onu da göstərir ki, Yunus Əmrə özündə zərif hissləri ehtiva edən varsağı tərzində şeirlər yazıb. Əlbəttə böyük Türk şairinin əsərlərini Türk şeir şəkli olan varsağı formasında yazması təbii idi, çünki Yunus zamanında fars dilinin hökm sürdüyü bir vaxtda Anadolu bölgəsində oturaq həyat təzi keçirən Yunus kimi bir övliyanın əruz vəzninin müxtəlif forma və xüsusiyyətlərindən xəbərsiz olması təbii idi.

Yunus Əmrə haqqında ingilisdilli oxuculara məlumat verən şərşünas alimlərdən biri də Con Kingsli Börc olmuşdur. O, “Yunus Emre – Turkey’s Great Poet of the People” (“Yunus Əmrə – Türk xalqının böyük şairi”) adlı əsərində şairlə bağı xalq arasında yayılan dastanlardan, rəvayətlərdən bəhs etmişdir. Börc bu əsərində şairin “Divan”ını gördüyünü qeyd edir. Şərşünas Yunus Əmrə haqqında yeni fikirlər söyləməsə də, şairin şeirlərindən etdiyi tərcümələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

1981-ci ildə Yunus Əmrə şeirlərinin yarışması zamanı onun on şeirinin tərcüməsi çap olundu. Bu şeirləri Süha Faiz, Kabir Helinski və Refik Algan, Eduard Roditi, Greys Martin Smit və

Murat Yagan tərcümə etmişdi. Bu tərcüməçilərdən Kabir Helminski və Refig Alğanın² üslubu daha çox Amerikan ləhcələrinə uyğun, dili və üslub tərzı orijinaldan çox fərqli idi.

Yunus şeirlərinin tərcüməçilərindən olan Norton yazır ki, *“Sözü gedən tərcümədə Süha Faizin istifadə etdiyi üsul çətin olsa da, son olaraq zamanla bəzən vəzndə düzensizlik və söz düzümündə kaymalar olsa belə, tərcümə haqlı olaraq bu sözlərlə təriflənə bilər. Yunusun şeirlərinin axıcılıq və enerjisini orijinalda olan təsin və cazibəsini ingilis oxucusuna çatdırma bilib”*. Yunus Əmrənin fransız, polyak, macar, rus və s. başqa dillərə də tərcüməsi böyük marağa səbəb olmuşdur. Onun şeirləri əsrin əvvəllərindən başlayaraq fransız dilinə də tərcümə olunurdu.

Yunus Əmrə şeirlərinin Gibbin tərcüməsindən sonra ingilisdilli məkanlarda yayılması onun müxtəlif tərcüməçilərinin yaranmasına səbəb oldu. Bu şeirlər insanları haqqa yönəldir, onlara insan sevgisi aşılayırdı. Bu şeirlər ilə bütün dünya Yunus Əmrənin böyük bir övliya olduğunu, onun ilahi kəlamlar söylədiyini, bu şeirlər ilə insanlar arasında sevgi, məhəbbət, qardaşlıq yaymasının şahidi oldular.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Yunus Əmrə”** adlanan II fəslı iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf **“Yunus Əmrə ədəbi irsinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi tarixi”** adlanır və burada Yunus Əmrə irsinin Azərbaycanda araşdırılmasının köklərinin XX yüzilliyin əvvəllərinə gedib çıxdığı vurğulanır. Qeyd olunur ki, əsrin əvvəlində şairin yaradıcılığının səthi və öteri şəkildə araşdırılmasına baxmayaraq, onun haqqındakı məlumatlar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün ilkinlik təşkil edir. Sonrakı bütün tədqiqatçılar Əmin Abidin, Abdulla Şaiqin, İsmayıl Hikmət, Salman Mümtaz yaradıcılığından bəhrələnərək bu türk övliya şairi haqqında söz deyərəkən bu müəlliflərə istinad etmişlər.

Azərbaycanda Yunus Əmrə haqqında əsrin əvvəllərində bəhs edənlərdən biri, bəlkə də birincisi Əmin Abid olmuşdur. Böyük sənətkar *“Heca vəzninin tarixi”* adlı məqaləsində qeyd edir ki, Yunus

² The Drop that Became the Sea: Lyric Poems of Yunus Emre. / Trs., K.Helminski and R Algan. – London and Boston, – 2000. – p.13

şeyrlərini heca vəznində yazıb-yaradıb. O, şeyrlərində heca ahənginə deyil, misra ahəngini yaradıb. Yunusu xalqa sevdiren də məhz belə lirik ruhlu şeyrlər yazması olub.

Şair haqqında ilk söz açanlardan biri də Abdulla Şaiq, daha sonra Salman Mümtaz olmuşdur. Şair haqqında Salman Mümtazın “Molla Qasım və Yunus” adlı məqaləsində rast gəlirik.

Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra soy-kökə qayıdış, milli dəyərlərin bütün sahələrdə önə çəkilməsi, Orta əsrlər şairlərinin poetik irsinin yenidən öz kökündə araşdırılmasına marağın artması özünü Yunus Əmrə yaradıcılığında da göstərdi. Müstəqillik dönməsində hər bir sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da yeniliklər, inteqrasiyalı araşdırmalar, innovasiyalar dövrün tələblərindən doğan bir zərurət kimi meydana çıxdı. Bu zaman kəsiyində yüzlərlə şairin yaradıcılığına tədqiqatçılar yenidən müraciət etdilər. Yeni-yeni tədqiqat əsərləri dilimizə tərcümə olunmağa başladı. Bütün bunlar müstəqilliğin yaranmaqda olan yeni tədqiqatçı nəslinə verdiyi ən böyük töhfə idi. Bu dövəmdə yaradıcılığına baş vurulan sənətkarlardan biri də Yunus Əmrə oldu.

Araşdırmalardan o da məlumdur ki, Türk dünyasının böyük övliya şair və mütəfəkkiri olan Yunus Əmrənin doğum və ölüm yerinin bu vaxta qədər dəqiq məlum olmamasının səbəbi əldə olan məlumatların, aparılan araşdırmaların müxtəlifliyi ilə bağlıdır.

Bəzi tədqiqatçılar Yunusun müxtəlif bölgələrdə qəbrinin olduğunu iddia edirlər. Bunlar şairə olan böyük məhəbbətdən xəbər verir.

Bir ehtimal kimi də olsa demək mümkündür ki, o zaman istər Yunus Əmrənin, istərsə də Tapdıq Əmrənin siyasi fəaliyyətlərinin mərkəzlərindən biri yəqin ki, onlar bu ərazidə fəaliyyət göstərmiş və çoxlu tərəfdarları olmuşdur. Hal-hazırda yaxın zamanlara qədər bu müqəddəs övliyaların məzarı xalq tərəfindən ziyarətqah kimi insanların inam yerinə çevrilib.

Şairin qəbrinin Azərbaycanda olması, onun Azərbaycana gəlməsinə “Divan”ında da işarələr var. Yunusun “Divan”ında yer alan beytlərdən məlum olur ki, şair təkcə Anadolunun şəhər və kəndlərini deyil, həmçinin bir sıra qonşu türk məmləkətlərini də gəzib dolaşmışdır. O, Azərbaycanda olmuş, bu ərazini “Yuxarı ellər”

adlandırmışdır. Yunus da bir çox sufi şair və aşıqlar kimi yad məmləkətlərə səyahətə çıxmış, gəzib gördüyü yerləri “Divan”ında vəsf etmişdir. Türk sufi dərvişlərinin müxtəlif ərazilərə yayılmasında tənəzzülə uğramış Səlcuqlar dövləti böyük rol oynamışdır. Bu gəzərgi dərvişlərin XIII yüzillikdə Anadoluda, Suriyada, Misirdə türklərin geniş yayılmasında böyük xidmətləri olmuşdur.

Yunus Əmrəni təsəvvüf ədəbiyyatına gətirdiyi ədalətli, mərhəmətli, qayəsi sevgi, məhəbbət olan insan tipi mütəsəvvüf şairlərin ideya istiqamətini müəyyənləşdirdi, onların mövzu dairəsini genişləndirdi. Şeirlərində sadə, aydın, xalqın başa düşəcəyi sufi rəmzlərdən geniş istifadə edən şair onlara yeni məna çalarları aşılayırdı. Bu təbiilik xalq poeziyasından süzülüb gələrək şairin şeirlərinə hopurdu. Xalq poeziyası nümunələrini də yaşıdan, yazılı ədəbiyyata gətirən də Yunus Əmrə oldu.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Yunus Əmrə irsi müxtəlif yönərdən tədqiq olunub. Dilçilik baxımdan monoqrafik planda tədqiq edən ilk alim Kamil Vəli Nərimanoğludur. Onun Türkiyədə “Türk dilinin bəstəçisi, rəssamı və memarı” Ankarada 1994-cü ildə nəşr olunan kitabında şairin yaradıcılığı mənsub olduğu dövr çərçivəsində, həm də dəqiq dilçilik poetikası baxımından nəzərdən keçirilir. Kamil Nərimanoğlu Yunus Əmrə şeirlərindən gətirdiyi misallara verdiyi şərhərdə həmişə obyektivliyi gözləməyə çalışmış, bir çox məqamlarda yeni, orijinal fikirlər irəli sürmüşdür.

II fəslin “*Yunus Əmrə yaradıcılığında mövzu rəngarəngliyi və poeziyasının ideya qaynağı*” adlı ikinci paraqrafında XIII-XIV əsr türkdilli poeziyanın inkişafında Yunus Əmrənin əvəzsiz rolu olduğu göstərilir. Qeyd olunur ki, şairin yaradıcılığının kökləri xalq poeziyası, mifologiya, islam, onun müqəddəs kitabı Qurani-Kərimlə bağlı olub insanlara islamı sadə dildə izah edirdi. Yunus Əmrə poeziyasında onun milli dünyagörüşünün, milli kimliyinin islamdan gəldiyi şübhə doğurmayan motivlər də özünə möhkəm yer tutub. Şairin yaradıcılığı ədalət, mərhəmət, insanlara sevgi, şəfqət, məhəbbət hissi aşılayır.

Yunus Əmrəyə görə bütün həyat sevgi, eşq üzərində qurulub. Sevgi olmasa bir yarpaq belə açmaz. Yaradana aparan yol yaradılanlar arasında ən yüksək rütbəyə sahib olan insandır. Allaha

gedən yol insan vücudunda qərar tutan qəlbdən keçir. Şair də Allah sevgisini məhz qəlbə olduğunu deyir. O, sevən aşıqın qəlbinə “könül” deyir, ona görə, könül uca Allahı hər yerdə zikr edir.

Yunus viran könlünü xoş etmək üçün ona uca Allaha yaxın olmağı tövsiyə edir. Şair könlü ilə söhbət edir, onunla dərdləşir, onu anlamağa çalışır, bəzən ondan küsür, onu cəzalandırır, bəzən də onu mükafatlandırır, ona yalvarır, onu dilə tutur, “gəl dostu gedək, könül”, – deyir, dünyanı, axirəti, dostu, düşməni ona tanıdır.

Yunus Əmrə yaradıcılığının mövzu dairəsi çoxşaxəli və mürəkkəbdir. Allahın insana bəxş etdiyi lütfün ən alisi elmdir. Bu yola insan elmi bilikləri əldə etməklə çatır. Elmi biliklərə yiyələnmək, Allahın insana ödəməsini gözlədiyi bir borcdur, özünü tanımaq deməkdir. Əgər insan özünü tanımasa, özünü dərk etməsə, nəyəsə sahiblənməsini ortaya qoya bilməz. Deməli, insanın özünüdərk, həm də ondakı hər bir şey elmin əsasını təşkil edir. Yunusa görə oxumaq sadəcə oxumaq deyil, oxuyub anlamaq, qavramaq, dərk etmək deməkdir.

Yunus Əmrə bir filosof şair kimi biliyin elm adamlarını ucaltdığını xüsusi qeyd edirdi, çünki bilik insanın gözləri qarşısında elə bir aləm açır ki, onun verdiyi mənəvi zövqdən doymaq mümkün deyil. Bilik adamları qaranlıqda parlayan günəş kimidir. Cəmiyyət də məhz işıqların, parlaq olanların sayəsində mövcuddur.

Haqqa qulluq Yunus Əmrədə bir başqa məzmun daşıyır. Bu məzmunun kökündə həm sufi görüşləri, həm də milli inamdan gələn könül saflığı, könül ibadəti durur. Bu “şara”, yəni şəhərə bənzəyən bu dünyaya gələn o şəxslər xoşbəxt ola bilərlər ki, faniyyəti, heçliyi anlamışlar. Onlar dərk edirlər ki, bu dünya fanidir. Əbədi olan Tanrı dərğahıdır. Tanrısını bilən insanlar Allahları ilə bir olurlar, haqqı dərk edir, məhz onun qulluğunda dayanırlar.

Yunus Əmrə poeziyasının əsas mövzularından birini qəriblik və ondan doğan həsrət, intizar təşkil edir. Bu intizar təbii ki şairdə birdən-birə yaranmamış, onun uzun müddət öz el-obasından ayrı düşməsi buna səbəb olmuşdur. Bildiyimiz kimi Yunus təriqət əhli olmuş, o təriqət ideyalarını yaymaq üçün müxtəlif zamanlarda səfərlərdə və gəzintilərdə olmuşdur. Bu haqda “Gəzdim Urum ilə Şamı” və yaxud “Könül sənə Bağdad yaxın” kimi ifadələrdə görürük.

Uzun müddət yaxınlarından ayrı düşən şair iztirab çəkmiş və o, həsrətin yaşantılarını ilahi sözü qüdrəti ilə şeirə çevirə bilmişdir. Qəriblik hissini şairdə yaranmasının bir səbəbi də onun uzun müddət öz doğmalarından ayrı düşüb Tapdıq Əmrə dərğahında çalışması olmuşdur. Bütün bu halları yaşayan şairin öz dili ilə “Tapdığın qapısında, qul olduq qapısında” deməsində görürük.

Klassik poeziyada qəriblik mövzusu daha maddi varlıq olan insanın ruhunun bu ələmə müsafir kimi gəlməsi ideyasına əsaslanır. Çox güman ki, Yunus Əmrənin adını çəkdiyi yerlər də onun xəyalının məhsuludur. Əslində bir çox sufi şairlərinin, aşıqlarının dünyanın çox yerini gəzmələri haqqında yazdıqları şeirlər müstəqil mənada başa düşülməməlidir. Bu səyahət könül, yəni ruhun səyahətidir ki, aşıqi Tanrısına qovuşdurmaqda böyük rola malikdir. Şair qəriblik dedikdə özünü bu günahlarla dolu dünyada qərib saydığını nəzərə çəpdirdi. Ancaq onu da demək lazımdır ki, dərvişlər, xüsusilə də Xorasanın, Rumun dərvişləri diyar-diyar gəzib görüşlərini yayırdılar. Tarixi qaynaqlar da bunu göstərməkdədir. Ola bilsin ki, Yunus Əmrə də tapşırıq alıb səyahətə çıxmış və bu cür səyahətlərin təəssüratından alınmış şeirlər yazmışdır. Bu ilahilərin hər birində qəriblik mövzusu təsəvvüfün başa düşdüyü şəkildədir. Şairin özündən keçib Tanrısı ilə bir olmağa çalışması şeirlərinin alt və üst qatında yatır.

Dissertasiyanın “**İngilis şərqsünashlığında Yunus Əmrənin yeri**” adlanan III fəslə də iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf “**Yunus Əmrə poeziyasının ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri**” adlanır və qeyd olunur ki, böyük mütəəvvüf şair Yunus Əmrə haqqında ilkin olaraq ingilis şərqsünashlığında tədqiqatçı-alim Çarz Riyonun kataloqlarında rast gəlinə də, bunlar şair haqqında qısa məlumat xarakteri daşıyır. XIX yüzilliyin ilkin çağlarından ingilis şərqsünashlığında ədəbi irsi öyrənilən Yunus Əmrə ilə bağlı məlumata biz daha çox şotland əsilli şərqsünas Elyas Con Vilkonson Gibbin altı cildlik “Osmanlı poeziyasının tarixi”³ əsərinin birinci cildində rast gəlirik.

³ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.164-175.

Elyas Con Vilkonson Gibb Yunus Əmrə dünyasına bələd olan araşdırıcıdır. Şairin həyatı, yaradıcılığı, ədəbi irsi ilə bağlı geniş məlumat verən Gibb onun yaşadığı dövrü xarakterizə edərkən yazır: *“Səlcuq imperiyasının təlatümlü çağlarında bəylərin öz kiçik dövlətlərini yaratmağa çalışdıqları bir vaxtda Anadoluda Yunus Əmrə adlı bir müqəddəs övliya yaşayırdı. Deyilənə görə təhsil almayan, az miqdarda oxumağı bacaran bu şəxs Qərbi Türklərin ilk doğma şairi kimi tanınmışdır”*⁴. Şərqşünas eyni zamanda Taşköprülüzadənin “Şakaikun-Numaniyyə” əsərində Yunus Əmrə ilə bağlı qıscaca məlumat verdiyini qeyd etsə də, təzkiyəsində dövrünün şairləri ilə bağlı olduqca maraqlı və qiymətli məlumat verən Aşiq Çələbini Yunus Əmrədən bəhs edən ilk təzkiyəçi adlandırır.

Gibb daha sonra *“yüzcillər boyu saysız türk şairləri arasında adı sonsuz ehtiramla çəkilən Yunus Əmrə”*⁵ haqqında bir çox sultanların hökmdarlıq dövrlərindən bəhs edən dindar və elm sahibləri olan Sadəddin və Əlinin tarixi əsərlərində məlumat verildiyini də vurğulayır. Şərqşünas bütün bu qaynaqlara əsasən Yunus Əmrənin XIII yüzilliyin sonlarında, hazırda Kastamonun Qızıl Əhmədli adlı bir bölgəsində, Bolu deyilən bir kənddən olduğunu da xatırladır və eyni zamanda onun Tapdıq Əmrə adında bir şeyxin müridi-tələbəsi olduğu da göstərilir. Onu da qeyd etmək ki, təzkiyəçilər Yunus Əmrənin yazıb-oxumaq bacarığı olmadığını söyləsələr də, onda olan qabiliyyətin Allah vergisi olduğunu da demişlər. Şərqşünas Gibb Aşiq Çələbiyə istinadən qeyd edir ki, Yunus Əmrə elə bir kamil insanlardandır ki, o, oxumuş olmasa da, Allahın lütfü ilə elm sahibi olmuşdur. Şair dünyəvi dili qəlb dilinə çevirən, qeyb dünyasının dilinin səsiylə sirlər söyləyən vəlilərdəndir. Onun qeyri-adi savada sahib olduğunu təsdiqləyən “Şakaikun-Numaniyyə” əsərinə əsasən şərqşünas yazır: *“Türk dilinin incəliyini, gözəlliyini, kinayə və mükəmməlliyini ehtiva edən varsağı formasında yazılan şeirlərindən aydın və dəqiq görünür ki, Yunus Əmrə Tövhid elminin ilahi sirlərinə vaqif olan, fəvqəladə bir bilik*

⁴ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.164-175

⁵ Bəydəli, Cəlal (Məmmədov). Həqq didarın görən şair Yunus Əmrə. Əsərləri. / Bəydəli, Cəlal (Məmmədov). – Bakı: “Öndər” nəşriyyatı, – 2004. – s.4

sahibidir. Digər bir tarixçi Əli onun savadı barədə heç nə deməmiş, lakin şairin türk dilində sirlərlə dolu gözəl şeirlər yazdığını söyləmişdir”⁶.

Şairin əldə olan daşbasma şeirlərinə əsasən onun təxminən altı yüz beyt məsnəvi formasında yazılmış bir əsəri, üç yüz və ya dörd yüz qəzəldən ibarət “Divanı” olduğunu söyləmək olar. Şərqsünas bütün bu şeirlərin heca vəznində yazıldığını, Taşköprülüzadənin yazdığına əsasən bu şeirlərin varsağı formasına uyğun gəldiyini söyləyir. Həqiqətən də *“XIII əsrdə milli ənənəyə söykənən, heca vəznli türk sufi poeziyası artıq yaranıb inkişaf edirdi. XIII əsrin təsəvvüf şeirinin ən böyük nümayəndəsi də Yunus Əmrə idi*”⁷. Bir çox qəzəllərdə isə şair türk dilində daha çox işlədilən və sevilən müsəmmən formasından istifadə etmişdir. *“Qəzəllərinin əksəriyyəti müsəmmən qafiyəlidir və bu, şeirə bir musiqi rəvnəqi verməklə onun mənə və məzmununa da dolğunluq, zənginlik bəxş edir*”⁸. Böyük şairin daşbasma “Divan”ında olan şeirlərindən danışarkən Gibb bu qəzəllərin heç də hamısının orijinal bir biçimdə saxlanılmadığını, tam mühafizə olunmadığını söyləsə də, buna səbəb heç də yüzilliklər boyu edilən dəyişikliklərin nəticəsi kimi baxmır. Şərqsünasın fikrincə şairin fəvqəladə türk xarakteri onun yazdığı şeirlərin hər bir misrasında görünür: *“Sonda və içdə işlədilən qafiyələr qüsurludur. Yunus Əmrə şeirlərində bəlağət olmasa da, hər hansı bir süni bənzətmə yoxdur. Özünə xas olmayan, kəlmə və ibarələr işlədən Yunus Əmrənin dili “Rebab-namə”nin dili yox, daha çox Osmanlı dilidir. Əlbəttə, bir çox hallarda onun şeirlərinə düzəliş edilmişsə də, bu bir danılmaz faktdır ki, şairimiz məhz şimali türklərindənindir*”⁹. Şərqsünasın fikrincə Yunus Əmrə poeziyası forma baxımından heç bir şairin poeziyasına bənzəmir, fərqli bir vəzndə yazılmışdır: *“Gördüyümüz kimi Sultan Vələd, Yunus Əmrənin müasirləri və ondan sonra gələn davamçıları davamlı olaraq İran əruzundan*

⁶ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.167

⁷ Hümətova, X. Yunus Əmrə. / X.Hümətova. – Bakı: “Elm”, – 2006. – s.126

⁸ Azadə, R. Yunus İmrə cazibəsi. Mənəvi dünənimiz bu günün işığında. / R.Azadə. – Bakı: “Elm” nəşriyyatı, – 2011. – s.355

⁹ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.167.

istifadə etməsələr də, onlar İran şeir vəznində, İran şeir üslubunda yazmışdılar və bu mədəniyyətin abı-havası onların əsərlərinə hopmuşdur”¹⁰. Gibb görə bu təsir nadir olsa da, şairin əsərlərində açıq-aydın dövrünün ruhuna hakim olan Mövlana Cəlaləddinin təsiri görünür. Şərqşünas Yunus Əmrənin digər türk şairlərindən fərqli olaraq lirik şair olduğunu, ilhamını daha çox Mövlananın “Divan”ından yox, “Məsnəvi”sindən aldığını söyləyir.

Gibb haqlı olaraq Yunus Əmrənin poeziya aləmində öz yolu olduğunu qeyd edərək göstərir ki, şair Mövlanədən ilham alsa da, fars ustadlarını təqlid edən digər ilk məsnəvi yazarlarından fərqli olaraq o, fars şairlərini təqlid etməmişdir. Yunus Əmrəni yüksək dəyərləndirən Gibb onun kimi qərbi Türkiyədə lirik şair olmadığını bir daha vurğulayır. Şairin poetik incilərinin hər bir halda gözəl bir biçimdə yazıldığını qeyd edən şərqşünas “yazıb-oxumağı bacarmayan” bir şair adlandırılan Yunus Əmrənin şeirlərinə heyrandır. Gibb Yunus Əmrə “Divan”ından üç qəzəl və bir məsnəvini ingilis dilinə tərcümə etmişdir. Onun Yunus Əmrədən etdiyi ilk tərcümə “Kə’bə vü büt iman bənəm, çərx uruban dönən bənəm” misrası ilə başlanan qəzəldir. Qərb poeziyasından tam fərqli olan Şərq poeziyası forma, üslub və dil cəhətdən fərqlənsə də, Gibb bu çətinliyin öhdəsindən məharətlə gəlmiş, Yunus Əmrə poeziyasının gözəlliyini, forma və məzmununu saxlamışdır. Onu da qeyd edək ki, Gibbin özünün də qeyd etdiyi kimi “rədif” ingilis poeziyasına xas olmayan bir formadır. Lakin bu incə və vacib məqam Gibbin nəzərindən qaçmamış, türk poeziyasının vurğunu olan şərqşünas tərcümədə bunu saxlamışdır. Biz Yunus Əmrə qəzəlinə və Gibbin ingilis dilinə tərcüməsinə baxaq:

*Kə’bəvü büt iman mənəm, çərx uruban dönən mənəm,
Bulud olub göyə axan, yağmur olup yağan mənəm...*

*Yunus deyil bunu deyən, qüdrət dilidir söyləyən,
Kafir olsa inanmayan, Əvvəl - Axır həmə mənəm*¹⁰.

¹⁰ Yunus, Əmrə. Salam Olsun. Divan. / – Yunus Əmrə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – s.199, 200.

Bu misralar Gibbin tərcüməsində belə səslənir:

*Faith, idol, Kaba-fane am I; who smites the sphere a-spin am I;
The cloud upon the heavens" face, likewise the rains that rain am I...*

*It is not Yunus sayeth this, 'tis Power"’s Tongue that speaketh thus;
Who credits not a paynim is, the First and Latest e'en am I¹¹.*

Sətri tərcüməsi:

*İman, büt, Kəbə məbədi mənəm; o kəs ki, yer kürəsini fırladır,
o mənəm.*

*Göyün üzündə olan bulud, yağış kimi yağan o yağış mənəm...
Bunu deyən Yunus deyil, bu "Qüdrətin Dili"dir ki, belə danışır;
İnanmayan haqqın almır, Birinci və Sonuncu da mənəm.*

E.C.V.Gibb Şərq ədəbiyyatının, türkdilli poeziyanın bütün incəliklərinə bələd olduğundan Yunus Əmrə dünyasına daxil olmuş, şairin şeirində ən incə məqamları belə nəzərdən qaçırmamışdır. Qəzəldə olan "Bənəm" rədifi də ingilis dilinə edilən poetik tərcümədə olduğu kimi "am I" qalmışdır.

Gibbin Yunus Əmrədən etdiyi digər qəzəl "Yoldaş olalım ikimiz gəl dosta gedəlim könül" misrası ilə başlayan qəzəldir. Qəzəldən bir neçə beytin tərcüməsinə baxaq:

*Yoldaş olalım ikimiz gəl dosta gedəlim könül,
Haldaş olalım ikimiz gəl dosta gedəlim könül...*

*Gerçək Aşiki görelim haqqın xəbərini alalım,
Aşik Yunusu bulalım gel dosta gedəlim könül¹².*

Bu beytlərin ingilis dilinə tərcüməsinə baxaq:

*Come and let us two be comrades, come and let us seek the
Loved One;
Come and let us two be helpmates, come and let us seek the
Loved One...*

¹¹ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.167.

¹² Yunus, Əmrə. Salam Olsun. Divan. / – Yunus Əmrə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – s.172-173.

*Let us see the loyal lover, tidings of The Truth to gather;
Let us find the lover Yunus, come and let us seek the Loved
One*¹³.

Sətri tərcüməsi:

*Gəl ikimiz yoldaş olaq, gəl axtaraq Sevgilini,
Gəl ikimiz birgə olaq, gəl axtaraq Sevgilini...
Gəl həqiqi aşiqi görək, Həqqin xəbərlərini toplayaq,
Gəl aşiq Yunusu tapaq, gəl axtaraq Sevgilini.*

Burada böyük sənətkar Allaha olan sevgisini, ona qovuşmaq arzusunu və beləliklə eşqin ən uca məqamını məhz bunda görür. Tərcümədə şairin fikri, yaratdığı lövhə, Allaha eşqinin təzahürü olduğu kimi əks olunmuşdur. Bu, bir daha Gibbin tərcüməçilik bacarığından xəbər verir. Onun tərcüməsi orijinala tam eyniyyət təşkil edir.

Yunus Əmrənin ədəbi irsini tədqiq edən Qərb şərqşünasları arasında müasir tədqiqatçılardan Paul Smitin xüsusi mövqeyi vardır. Paul Smit həm də bir şair, dramaturq kimi yazıb-yaradır və eləcə də 80-dən çox şairlərin, o cümlədən Şərfin nəhəng simalarından olan Sədi, Hafiz, Rudəki, Ömər Xəyyam, həmçinin Nizami, Nəsimi, Füzüli və digər sənətkarların sənət incilərini ingilis dilinə tərcümə etmişdir. 1945-ci ildə Avstraliyada dünyaya gələn Paul Smit hələ səkkiz yaşında olarkən klassik üslubda şeir yazmağa başlamış, dünyanın fani olduğunu erkən yaşlarından dərk etmiş və orta məktəbi bitirən kimi dünya səyahətinə çıxmışdır. Həqiqət axtarışına çıxan gələcək şair-tərcüməçi müxtəlif işlərdə çalışmış və bu, onun zəngin həyat təcrübəsinə malik olmasına zəmin yaratmışdır.

Paul Smit Yunus Əmrəni dövrünün ən qüdrətli şairi kimi xarakterizə edir və özündən sonrakı şairlərə böyük təsir göstərdiyini vurğulayır. Şairin həyatı haqqında digər şairlərdən fərqli olaraq çox az məlumat olduğunu diqqətə çəkən tədqiqatçı yazır: *“Təsəvvüf şairi kimi Yunus Əmrənin təsvir etdiyi ilahi eşq dünyəvi eşq ilə vəhdət təşkil edir və onun bütün şeirlərində bəşəri dəyərlər, bərabərlik,*

¹³ Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.167.

haqq və ədalət, kamil insan, sevgili, dost, ləyaqət kimi ülvi hisslər başlıca yer tutur”¹⁴. Şairin müasiri olan Mövlana Cəlaləddin Rumi ilə görüşməsindən söz açan Paul Smit hər iki aşiqi iki böyük qəlb şairi adlandırır.

Yunus Əmrənin “Divan”ından seçilmiş şeirləri ingilis dilinə tərcümə edərkən Paul Smit çalışmışdır ki, şairin sənətkarlıq baxımından zəngin olan şeirlərinin üslub və dil cəhətdən orijinala yaxın bir formada tərcümə etsin. Məhz bu baxımdan şairin şeirlərini Qərb oxucularına çatdırmaq üçün şairin ritm və quruluşunu, ölçü və ahəngini, məzmununu, intonasiyasını saxlamış, qərb şeir formasından fərqli olsa da, Yunus Əmrə dünyasına bələd bir mütərcim kimi bu mistik şeirlərdə olan gözəllik və mənanı saxlayaraq şərəfli və çətin işin öhdəsindən ləyaqətlə gəlmişdir.

Yunus Əmrənin yaşadığı dövrü xarakterizə edən, həyatı haqqında olan məlumatların ancaq rəvayətlərdən əldə edildiyini söyləyən mütərcim eləcə də bir çox tarixçilərin və alimlərin fikirlərinə əsasən şairin 1260-cı ildə Anadoluda anadan olduğu qənaətinə gəlir. Paul Smit şair haqqında ilkin məlumatların daha çox Hacı Bektaş Vəlinin “Vilayətnamə”sində olduğu fikrini də diqqətə çəkir. Onun müxtəlif diyarlara səfərindən, eləcə də Suriya və Azərbaycana getdiyini söyləyən mütərcim şairin səfər zamanı miskin adamların məşəqqətli həyatı ilə tanış olan, yol boyu sadə adamların danışdığı Türk dilində öz şeirlərini oxuyan və dövründə şeirlərini türk dilində yazan ilk şair kimi dəyərləndirir, dilinin xalq dilinə çıx yaxın olduğunu, poetik dünyasının başdan-başa Allaha sevgi, təsəvvüf və humanizm ideyaları ilə zəngin olduğunu qeyd edir. Şairin fikir dünyasına daha dərindən bələd olmaq əzmi ilə Paul Smit Yunus Əmrənin 416 şeirdən ibarət olan “Divan”ı və “Risalətün Nüşhiyyə” adlı didaktik məsnəvisindən də söz açır. O, şairin bu əsərini təsvir edərkən onun əsasən kainatın, Adəmin yaradılışını, Əzab, Ruh, Qəzəb, Nifrət kimi hiss və duyğuları rəmz və simvollarla əks edən bir əsər adlandırır: *“Yunus Əmrənin “türk dilində qələmə aldığı “Risalətün-Nüşhiyyə” didaktik məsnəvisi türkdilli poeziyada ilk didaktik məsnəvidir. Əsərdə fars-ərəb tərkibli izafətlərə rast*

¹⁴ Paul, Smith. Yunus Emre: The Turkish Selected Poems. (Translation and introduction). / New humanity Books, – 2012. – p.6

gəlmirik. Risalə aydın qədim türk söz və ifadələri ilə yanaşı müasir oxucunun başa düşəcəyi bir türkdədə yazılıb... Yunus Əmrə “Risalətün-Nüşhiyyə” əsərini insan varlığının dərinə həsr etmişdir. O, bu risaləsi ilə insan xislətini tanımaq, islami qaydalar əsasında onu tərbiyələndirməyi qarşısına məqsəd qoymuş və onun yollarını göstərmişdir”¹⁵. Paul Smit qeyd edir hər iki əsər daha çox Allaha olan Eşqə, islam dünyasının müqəddəs kitabı Quran-i Kərim, Peyğəmbər və onun əhli-beytinə yönələn əsərlərdir.

İstedadlı mütərcim Paul Smit “Türk dərviş Yunus Əmrənin seçilmiş şeirləri” adlı əsərində türk dili, qəzəl və türk poeziyası, sufilər və dərvişlər, onların sənətkarlığı və poeziyası haqqında müfəssəl məlumat verir. O, Yunus Əmrə ədəbi irsindən ingilis dilinə bir məsnəvi və yüz otuz iki qəzəl tərcümə etmişdir.

Türk dünyasının böyük mütəəvvüf şairi, əsərləri ilə Şərq dünyasında, eləcə də Qərb aləmində şöhrət tapmış, XIII yüzilliyin poeziya zirvəsində duran Yunus Əmrə yaradıcılığı əsrlər keçsə də, daim diqqət mərkəzində olmuş, poetik aləmi dönə-dönə tədqiq edilmişdir. Şeirinin bir çox formalarında “*qəzəl, məsnəvi, ilahi, nəfəs və s. şeir şəkillərinin yer aldığı Yunus Əmrə “Divan”ı heca və əruz vəznində yazılmış... adı və sənəti yaşadığı gündən son əsrlərə qədər o qədər əziz və müqəddəs olmuşdur ki, onun təxəllüsü ilə şeirlər yazılmışdır ki, sonrakı dövrlərdə bu nümunələr onun divanına daxil edilmişdir*”¹⁶.

Yunus Əmrə dövründə monqol istilahlарının törətdiyi qırğınlar, dağıntılar və bu ağır, məşəqqətli çağlarda fırtınalı bir həyat tərzini keçirən böyük şair dərviş libası geyərək eldən-elə, obadan-obaya keçərək həyatın əzablı çağlarını, ərşə qalxan zülmün sədasını poetik bir biçimdə xalqa çatdırırdı:

*Mən dərvişəm deyən kişi işbu yola ar gərəkməz,
Dərviş olan kişilərin könlü gendir dar gərəkməz...*

¹⁵ Hümətova, X. Yunus Əmrənin dövrü, həyatı və “Risalətün-Nüşhiyyə” məsnəvisində əxlaqi təlqin. / X. Hümətova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013. – s.16.

¹⁶ Quliyev, Elman. Yunus Əmrə. Yaradıcılığı. Türk xalqları ədəbiyyatı. / E. Quliyev. – Bakı: “Qismət” nəşriyyatı, – 2009. – s.48.

*Dərviş olan kişilərin miskinlikdir sərmayəsi,
Miskinlikdən özgə bizə malü, mülkü şar gərəkməz*¹⁷.

Həqiqətən də, deyildiyi kimi, “*şair Yunus bu qisim dərvişlərdən idi və əsərlərində də bu qisim dərvişləri-insanı ülviliyə, haqqa-həqiqətə qovuşduran dərviş zümrəsini tərənnüm edirdi... Yunusa görə dərviş adını daşıyan qəlbində tanrı işığı gəzdirməli, hamıya və hər kəsə dost gözü ilə baxmalıdır*”¹⁸.

Yunus Əmrə ədəbi irsi Şərq dünyasını fəth etməklə bərabər eyni zamanda Qərb dünyasını da cəlb etmiş, Avropa tədqiqatçıları bu böyük şairin yaradıcılığı ilə bağlı elmi-nəzəri fikirlər söyləməklə yanaşı, yeri gəldikcə onun poetik incilərindən də öz doğma dillərinə tərcümə etmişlər. Onu da qeyd edək ki, Yunus Əmrə poeziyasının ingilis dilinə tərcümə edilməsi və tədqiqi xüsusi olaraq araşdırılmamışdır. Şairin poetik nümunələrinin ilk dəfə ingilis dilinə tərcümə edilməsi Gibbin adı ilə bağlıdır. Şərqşünas Yunus Əmrənin həyatı, yaşadığı dövr, mühiti ilə bağlı geniş məlumat verməklə bərabər şairin Divanından ingilis dilinə üç qəzəl, bir məsnəvi tərcümə etmişdir. Gibbin yazdığına görə təzkirəçilərin heç biri Yunus Əmrə ilə bağlı geniş məlumat vermir. Lakin Vələd Çələbinin öz məqaləsində göstərdiyinə görə Yunus Əmrənin öz şeirlərinin birində qeyd edilən tarixdən anlaşılır ki, şair təzkirəçi Taşköprülüzadə və onun davamçısı olan İldırım Bəyazidin dövrü olan 1340-1403-cü (hicri 792-805) ildən bir əsrə qədər daha qabaq yaşamışdır.

Yunus Əmrənin təhsili haqqında təzkirəçilərin fikirlərini önə çəkən Gibb onların gəldiyi nəticəyə görə Yunus Əmrə savadsız olmuş, lakin istedadının Allahın verdiyi elm nəticəsində olduğunu qeyd etmişlər. “*Yunus Əmrə necə savadsız ola bilərdi ki, türk poeziya sənətinin, bütövlükdə türk ədəbi dilinin bu gün də qüvvədə olan və əsrlər keçdikcə daha böyük həyatı qüvvə kəsb edəcək*

¹⁷ Yunus, Əmrə. Salam olsun. Divan. / Yunus Əmrə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – s.135

¹⁸ Azadə, R. Yunus İmrə Cazibəsi. Məsnəvi dünənimiz bu günün işığında. / R.Azadə. – Bakı: “Elm”, – 2011. – s.347

qanunlarını vermişdir... bir şair, bir alim, bir sənətkar kimi ancaq öz şeirləri ilə!"¹⁹ Belə ki, Yunus Əmrənin istedadı bir Allah vergisidir.

Beləliklə Aşıq Çələbiyə görə Yunus Əmrə ilahi qüdrətin mülk dünyasından mələklər dünyasına apardığı kamil insanlardandır. Savadsız olmağına rəğmən Allahın lütfü ilə elm sahibi olanlardandır. O, dünyavi dili qəlb dilinə çevirən, qəlbin dilinin səsiylə sirlər söyləyən vəlilərdəndir və qəlbin gözü ilə oxuyanlardandır. Şərqşünas şairin "Divan"ında olan şeirlərini xarakterizə edərkən onun incə tərzdə kinayələr və mükəmməlliklər ehtiva edən varsağı üslubunda yazılmış şeirlərindən danışır və qeyd edir ki, bu şeirlərdən Yunus Əmrənin Tohid elminə və ilahi sirlər sırasında fəvqəladə bir biliyə sahib olduğu açıq-aşkar görünməkdədir. Doğrudan da, *"Türk ruhunun bədii ifadəsi kimi səslənən Yunus Əmrə şeiri geniş mənada ümumtürk miqyasında islami dəyərlərlə insani-mənəvi keyfiyyətlərin birlikdə tərənnüm edilməsinin məcmusundan ibarət olan müdrik sənət nümunəsidir. Bu aqılana poeziya bütövlükdə insanın şəriətə yiyələnməklə və təriqətdən keçərək mərifət vasitəsilə özünü inkişaf etdirməklə həqiqətə qovuşa bilməsinin poetik təsdiqidir"*²⁰. Qərb poeziyasının forma baxımından Şərq şeirindən fərqli olması məlumdur. Lakin bu çətinliyə baxmayaraq Paul Smit də tərcüməsində Yunus Əmrə sənətkarlığına dərinlən bələd olan, onun hissini, qəlb dünyasını duyan bir istedadlı mütərcim kimi bu çətinliyin öhdəsindən məharətlə gəlmiş, tərcümə uğurlu alınmışdır. Paul Smitin Yunus Əmrənin digər bir qəzəlinin ingilis dilinə etdiyi tərcüməsinə baxanda, şərqşünasın Şərq ədəbiyyatını, eləcə də türkdilli şeirin bütün incəliklərinə bələd olduğunun şahidi oluruq.

Gibbin, eləcə də Paul Smitin Yunus Əmrə ədəbi irsindən, onun zəngin poetik incilərindən seçərək etdiyi tərcümələr şairin ən ümdə, ən xarakterik cəhətləri ehtiva edən sənət nümunələridir. Tərcümə zamanı şeirin forma, məzmunu saxlanılmaqla bərabər onda olan ritm, intonasıyanın da qorunmasının vacibliyini bilən mütərcimlər tərcümədə bütün bunlara riayət etmişlər. Lakin hər iki mütərcimin

¹⁹ Nəbiyev, B. Yunus İmrə haqqında düşüncələr. Yunus Əmrə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. / B.Nəbiyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – s.149

²⁰ Həbibbəyli, İ. Yunus Əmrə dastanı. Yunus Əmrə. Salam olsun. Divan. / İ.Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – s.11

tərcümələrini müqayisə etdikdə görürük ki, Gibbin bütün tərcümələri uğurlu alınmışdır.

Gibb haqlı olaraq Yunus Əmrənin yüksək sənətkarlıqla yazdığı qəzəllərini təsəvvüf həyatı dərk etmək üçün bir çağırış olduğu qənaətinə gəlir. O, Yunus Əmrə “Divan”ından cəmi bir məsnəvini tərcümə edərək ingilis oxucularına çatdırmışdır. Şair bu məsnəvisində Allaha xitabən bir çox batil məzhəb əhli olanları çox cəsarətlə ittiham edir:

*Ya ilahi, əgər sual etsən mənə,
Bu durur cavabım onda sənə...*

*Çün Yunusdan gəlmədi hərgiz ziyan,
Sən bilirsən aşikaravü nihan²¹.*

Müraciət, sual formasında qurulan Yunus Əmrə məsnəvisində bu fəni dünyadan axirət yolunadək keçid məqamları bir-bir sadalanır. Şərqsünas bu məsnəvini çox uğurla tərcümə etmişdir. Məsnəvidə ifadə olunan dini terminlərin ingilis oxucularının anlaması üçün geniş şərhini verir, bir-bir izah edir. Bütün bunlar göstərir ki, Gibb şərq ədəbiyyatını, şərq mədəniyyətini, eyni zamanda islami dəyərləri dərindən bilən bir istedad sahibidir. Yunus Əmrə məsnəvisinin ingilis dilinə tərcüməsinə nəzər salaq:

*O my God, if so be Thou should question me,
Lo then, this would be mine answer unto Thee:
Now from Yunus there hath sprung no evil deed;
And Thou knowest all that is, revealed and hid²².*

Sətri tərcüməsi:

*İlahi, əgər belədirsə, Sən məni sorğu-suala tut,
Onda bax, bu, mənim Sənə cavabım olacaq:*

*Yunusdan heç bir pislik çıxmamışdır,
Sən aşkar və gizli olan hər şeyi bilirsən.*

²¹ Yunus, Əmrə. Salam olsun. Divan. / Yunus Əmrə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – s.369.

²² Gibb, E.J.W. A history of Ottoman poetry: [In 6 volumes] / – London, – Vol I. – 1900. – p.174-175

Yunus Əmrə ədəbi irsi tükənməz bir xəzinədir. Bu böyük sənətkarın əsərlərinin bütün xalqların dillərinə tərcümə edilməsi günümüzün ən vacib məsələlərindən biri kimi qarşıda durur. Bu möhtəşəm qəzəlinde böyük şair əzmlə, sənətkarlıqla dilin bütün imkanlarından istifadə edərək “yaratmış olduğu poetik dil möcüzələri” vasitəsilə Qüdrət sahibini heyranlıqla vəsf etmişdir. Yunus Əmrə dünyasına incə bələdliyi, eləcə də islami dəyərlərin sirlərini duyan və mənimsəyən Gibb heç bir ixtisara yol vermədən böyük şairin bu mükəmməl qəzəlini uğurla tərcümə etmişdir.

“Yunus Əmrənin ingilis dilinə nəsr yolu ilə edilmiş poetik nümunələrinin keyfiyyət xüsusiyyətləri” adlı ikinci paraqrafda qeyd olunur ki, Yunus Əmrənin ingilis dilinə poetik tərcümələri ilə bərabər nəsr yolu ilə də tərcümələri mövcuddur. Əlbəttə, cürətlə deyə bilərik ki, nəslə edilən tərcümələr təbii ki, qüsurlu edilən poetik tərcümələrdən üstündür. Belə ki, Yunus Əmrə poeziyasında işlədilən obrazlı, hikmətamiz ifadələri, dini və fəlsəfi deyimləri poetik tərcümədə saxlamaq çətin olur. Lakin nəslə edilən tərcümədə itkiyə çox yol verilməsə də, bu tərcümələrin bədii dəyəri az olur. Məhz bu baxımdan bir çox tərcüməçilər çətinlikdən qurtulmaq üçün nəsr yolunu seçirlər. Sərbəst tərcümədə şeirin məzmunu qorunsa da, intonasiya, şeirə gözəllik verən ritm, forma itir.

1981-ci ildə Yunus Əmrə şeirlərinin tərcümələrinin yarışması keçirilirdi. Bu zaman şairin müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən edilən ən məşhur on şeirinin tərcüməsi çap olundu. Bu məşhur tərcümələr içərisində Süha Faiz, Kəbir Helminski və Rəfik Algan, Eduard Roditi, Greys Martin Smit və Murat Yagan kimi tərcümələrin etdikləri tərcümələr yarışda əsas yer tuturdu. Bu tərcüməçilərdən Kəbir Helminski və Refik Alganın üslubu daha çox Amerikan ləhcələrinə uyğun idi. Odur ki, onların dili və üslub tərzini orijinaldan çox fərqlənirdi. Helminski bunun səbəbini belə izah edir. *“Yunusun dizeleri sufi törənlərində və qrup ibadətində söylənəcək kutsal şarkilerdir. Ayrıca sosial eglencelerde de qeyri rəsmi şəkildə söylənəcəklərdir. Bu sözlərin heç gözəllikləri heç çevirmənin başqa bir dildə olmayacağı üslub və ölçülərin ahəngindən gəlir. Tərcüməçi ədəbiyyat ölçüləri və şarkilərin ahəngdarlığı arasında bir seçim tapmaq zorunda qalır. Bu tərcümələr oxumaq üçün yazıldığından və*

Yunusla daşıdığı anlama sadik qalması gərəkliyindən mən populyar bir şarki yaratmaq yerinə, ədəbi çevireyi, şəkli etibarilə də sərbəst şeirləri seçdim"²³.

Yunus şeirlərinin tərcüməsində ölçü və üslub anamları deyil, onların ifadə etdiyi məna anlamı ilk olaraq önə çəkilməlidir, çünki hər bir tərcüməçi ilk növbədə Yunus ilahilərinin sirlərinə bələd olmalı, sonra tərcümə etməlidir.

Qeyd edildiyi kimi, Yunus Əmrə ədəbi irsini ingilis dilinə tərcümə edən mütərcimlər arasında Yunus Əmrə aşiqi olan Süha Faizin özünəməxsus yeri var. O, Yunus Əmrədən tərcümənin bir yüz il qabaq başladığını və bunun ən bariz nümunəsi kimi haqlı olaraq Elyas Con Vilkonson Gibb olduğunu söyləyir. Süha Faiz Gibbi ilk tərcüməçi saysa da, onun tərcümələrinin çətin anlaşıldığını qeyd edir. Lakin onu da etiraf edir ki, Gibbin zamanında və eləcə də öz zamanında tərcüməçinin tərcümə etdiyi şeirin forma və orijinala sadıq qalması vacib və əsas olduğu üçün çox çətin idi. Çünki, ingilis və türk dilləri çox fərqli dillərdir.

Süha Faiz eyni zamanda digər tərcüməçilərin tərcümələri ilə bağlı fikirlərini söyləyir, onları dəyərləndirir, Helmski və Alqanın tərcümələrinin çox gözəl olduğunu söyləsə də, amma onların orijinaldan uzaq olduğunu da nəzərə çatdırır. Onu da qeyd edək ki, Helmski bunun səbəbini Yunus Əmrə poeziyasında işlənən sufi terminlərinin və ifadələrinin çox olmasında görür və bunların gözəlliklərinin heç bir dildə olduğu kimi verməyin mümkün olmadığını vurğulayır. Məhz buna görə də Helmski daha sərbəst yol tutmuşdur.

Yunus Əmrə şeirlərini ingilis dilinə tərcümə edənlər arasında Tələt Səit Halman daha çox fərqlənir. Tərcüməçi şairin divanından ən səciyyəvi xarakter daşıyan 46 şeir tərcümə etmişdir.

Tələt Səit Halmanın tərcüməsi orijinala tam yaxındır. Onun tərcümələrində orijinal mətnə sədaqət, son dərəcə həssas yanaşma, dəqiqlik ən uğurlu cəhətlər kimi aşkar nəzərə çarpır. Bu, bir daha göstərir ki, Tələt Səit Halman Yunus Əmrə dünyasına tam bələddir.

²³ Куделин, В.Б. Поэзия Юнуса Эмре. / К вопросу о гуманизме в литературе средних веков / В.Б.Куделин. – Москва: Наука, – 1980. – с.13.

Dissertasiya işinin “Nəticə” hissəsində aparılan araşdırmanın əsas elmi müddəalar və qənaətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

- Şərq və Qərb dünyasının biri-biri ilə mədəni və ədəbi əlaqələrinin təzahürüdür ki, bu iki nəhəng dünya bütün sahələrdə həmişə maraq dairəsində olmuşdur. Bu ciddi marağın nəticəsidir ki, Avropa səyyahları, diplomatları, tarixçilər, ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar bu sirli və mistik dünyaya səyahət etmişlər. Dünya ədəbiyyatı xəzinəsini öz ölməz əsərləri ilə zənginləşdirən Türk ədəbiyyatı tarix boyu, ta qədimdən Qərbin maraq dairəsində olmuşdur.

- Qərb şərqşünaslarının klassik Türk ədəbiyyatı ilə tanışlığı lap qədimlərə getsə də, əsasən XVIII yüzillikdən etibarən onlar tərcümə vasitəsilə bu dünya arasında mədəni əlaqələr körpüsünü yaratmışlar. İngilisdilli şərqşünaslar, o cümlədən Azərbaycan, türk, rus və digər araşdırıcılar XIII yüzilliyin ən görkəmli mütəsəvvüf şairi Yunus Əmrə (1240-1321) ədəbi irsinə böyük maraq göstərmiş, şairin “Divan”ı, zəngin poetik aləmi və digər əsərləri haqqında araşdırmalar aparmışlar.

- Yunus Əmrə ədəbi irsini araşdıran tədqiqatçılar arasında fərqli mövqe tutan şotland əsilli Elyas Con Vilkonson Gibbin (1857-1901) ayrıca yeri var. Şərqşünas “Osmanlı poeziyasının tarixi” (“A History of Ottoman poetry”) adlı altı cildlik əsərinin birinci cildində Yunus Əmrə yaradıcılığı ilə bağlı nəzəri fikirlər söyləmiş, eləcə də Azərbaycan və türk klassiklərinin əsərlərini orijinaldan ingilis dilinə tərcümə etməklə yanaşı, həmin şairlərin həyatını, yaşadığı dövrü, mühiti əhatəli şəkildə işıqlandırmış, dünyaya çatdırmışdır.

- Yunus Əmrə bütün Şərq və Qərb aləmini öz sehri, mistik aləmi, zəngin irsi ilə cəlb edən bir şairdir. Eduard Braun, Paul Smit, Tələt Səid Halman, İlhan Başgüz, Mehmet Kaplan, xüsusilə doktor Mustafa Tatçı, Annemarie Schimmel, Andreas Tietze, Con R.Volş, C.Kinqsli, V.S.Mervin və digər tədqiqatçılar böyük şairin yaradıcılığı ilə bağlı geniş və dəyərli məlumat vermişlər.

- Tədqiqat boyunca milliyyətə başqa xalqlara məxsus olub ingilis dilində yazan şərqşünaslar da tədqiqata cəlb olmuşdur. Azərbaycan tədqiqatçılarının, o cümlədən Əmin Abid, Salman

Mümtaz, Bəkir Nəbiyev, Azadə Rüstəмова, İsa Həbibbəyli, Məmməd Əliyev, Elman Quliyev, Xuraman Hümətova və digər tədqiqatçılar Yunus Əmrə irsindən bəhs etmişlər.

- Yunus Əmrə haqqında ingilis şərqşünaslarının elmi fikirləri, mülahizələri öz dolğunluğu, dərinliyi ilə alimlərin marağına səbəb olmuşdur. Bu tədqiqatçıların Yunus Əmrə “Divan”ından etdikləri tərcümələrə gəlincə, burada müəyyən nöqsanlar olsa da, bu tərcümələr şairi dünyaya tanımaq baxımından çox qiymətlidir. Burada ingilis dilinə edilən Yunus Əmrə poeziyası vasitəsilə ingilis alim və mütərcimləri dahi şairin sənət dünyasına nüfuz edir, onun ecazkar aləminə daxil olurlar.

- Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu şərqşünaslar arasında Elyas Con Vilkonson fərqli yer tutur. O, eyni zamanda tərcümə etdiyi Yunus Əmrə qəzəllərini və məsnəvisini tərcümə edərkən şeirlərin poetik xüsusiyyətlərini, məzmununu, formasını, vəznini, ahəngini saxlamağa müvəffəq olan istedad sahibidir. Yunus Əmrə ədəbi irsinin Avropa dillərinə tərcüməsi Şərq və Qərb dünyası arasında böyük bir mənəvi körpünün yaranmasına zəmin yaradır.

Tədqiqatın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Süleymanova, R. Yunus Əmrə irsinin dünya ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2018. № 19, – s.304-309.
2. Süleymanova, R. Yunus Əmrə Gibbin tədqiqatında // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2021. № 5, – s.278-285.
3. Süleymanova, R. Yunus Əmrə poeziyasının ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri // – Bakı: BDU, “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2022. №3 (120), – s.103-106.
4. Süleymanova, R. Yunus Əmrə ədəbi irsi ingilis tədqiqatında // – Bakı: Azərbaycan Elm Mərkəzi Elmi iş jurnalı, – 2022. cild 16, №10, – s.44-49.

5. Suleymanova, R. English studies about Yunus Emre's literary heritage // – Poland: Warshava, Colloquium-journal, – 2022. №36 (159), – p.61-65.
6. Süleymanova, R. Yunus Əmrə ingilisdilli tədqiqatda // Türkiyə Eyuder Eğitim dərnəyi, Şamaxı rayon Sabir qəsəbə tam orta məktəbi və Azərbaycan Dillər Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə “Nizami Gəncəvi və Yunis Əmrə yaradıcılığında orta q bağlar” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfrans. – Bakı, – 20-21 may, – 2021, – s.474-483.
7. Süleymanova, R. Yunus Əmrə irsinin Avropada araşdırılması // “21-ci əsrdə Yunus Əmrəni anlamaq”. Beynəlxalq Yunus Əmrə Simpoziumu. – Bakı, – 16 iyul, – 2021, – s.474-483.
8. Süleymanova, R. Yunus Əmrə ingilis şərqşünası Paul Smitin tədqiqatında // Elmi İş. IX Respublika elmi qaynaqlar konfransının materialları. – Bakı, – 21-23 yanvar, – 2022, – s.23-25.
9. Süleymanova, R. Yunus Əmrə irsi ingilis tədqiqatında // 12th International Istanbul Scientific Research Congress on Humanities and Social Sciences. – Istanbul, Turkey, – February-25, – 2023, – p.604-609.
10. Süleymanova, R. Yunus Əmrə ədəbi irsi Gibbin təqdimatında // The XXXV International Symposium – “Mahmud Kaşğari: Common Heritage of the Turkish World”. – Amsterdam, Holland, – February-25, – 2023, – p.46-50.
11. Сулейманова, Р. Наследие Юнуса Эмре в Азербайджанском Литературоведении // Министерство науки и высшего образования Российской Федерации. Уральский Федеральный Университет имени первого Президента России Б.Н.Ельцина. Уральский гуманитарный институт. Департамент лингвистики, Кафедра иностранных языков. “Актуальные вопросы перевода, лингвистики, истории литературы и фольклора”. XIII Международная научная конференция молодых ученых. – Екатеринбург, – 14 февраля, – 2025, – с.150-157.

Dissertasiyanın müdafiəsi 12 iyun 2026-cı il tarixində saat 13:00-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 12 may 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 08.05.2026

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 44345 işarə

Tiraj: 100